

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه ادیان و عرفان

پایان نامه برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: ادیان و عرفان

عنوان:

ولایت در آثار حکیم ترمذی و شاه نعمت الله ولی

استاد راهنما:

دکتر عبدالرضا مظاهری

استاد مشاور:

دکتر بخشعلی قنبری

پژوهشگر:

نرگس فلاح پیرکوهی

تابستان ۹۲

تقدیم به حضرت دوست که هر چه هست از اوست

تقدیم به:

همسر، فرزند مهربانم

شادروان پدر و مادرم

که روزگاری مشوق و چراغ راه من در امر

پژوهش و تحقیق بودند.

سپاسگذاری:

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»

باسپاس از خدای رحمان که اراده کرد تا من زیبا بیاموزم و زیبا زندگی کنم.

هر چند بیان تشکر از زحمات و راهنمائیهای استادان بزرگوار، از دایره قدرت زبان الکن وقاصر این حقیر بیرون است، اما بر خود لازم می دانم از راهنمائیهای سودمند و دلسوزانه استاد فرهیخته و محترم جناب

آقای

دکتر مظاهری سپاسگذاری کنم.

از جناب آقای دکتر قنبری استاد عزیز و بزرگوارم که مشورت ها و راه گشایی های ایشان همواره، رفیق راهم بوده است نیز کمال تشکر و امتنان را دارم.

در پایان نیز به رسم حق گزاری، سپاس خود را به دوستان و عزیزانی که مرا در نگارش و تدوین پایان نامه یاری رساندند، تقدیم می کنم. خداوند یارشان و سلامت و توفیق همراهشان.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب نرگس فلاح پیرکوهی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۰۰۷۵۲۹۰۶ در رشته ادیان و عرفان که در تاریخ ۹۲/۴/۲۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: ولایت در آثار حکیم ترمذی و شاه نعمت الله ولی

با کسب نمره ۱۷/۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۲/۴/۲۶

دانشجوی کارشناسی ارشد آقا/خانم نرگس فلاح پیرکوهی از پایان نامه
خود دفاع نموده و با نمره ۱۷/۵ بحروف هفده و نیم و با
درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵.....	چکیده
و.....	مقدمه
أ.....	فهرست مطالب
۱.....	فصل اول: کلیات
۲.....	۱-۱- بیان مسئله
۳.....	۱-۲- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:
۳.....	۱-۳- اهداف تحقیق
۴.....	۱-۴- سوالات تحقیق
۴.....	۱-۵- چارچوب نظری تحقیق:
۴.....	۱-۶- روش تحقیق:
۵.....	۱-۷- نوآوری تحقیق
۵.....	۱-۹- سازماندهی تحقیق
۶.....	۱-۱۰- پیشینه تحقیق:
۷.....	فصل دوم: ولایت

- ۹-۱-۲-واژه ولی ۹
- ۱۱-۲-۲-معنا و مفهوم ولایت ۱۱
- ۱۵-۱-۲-۲-ولایت خداوند ۱۵
- ۱۸-۲-۲-ولایت فرشتگان ۱۸
- ۱۹-۳-۲-۲-ولایت انسان ۱۹
- ۲۳-۳-۲-ولایت در عرفان ۲۳
- ۲۴-۴-۲-ولایت در کلام و فقه ۲۴
- ۲۶-۵-۲-ولایت در احادیث ۲۶
- ۲۶-۱-۵-۲-حدیث شأن نزول آیه ولایت ۲۶
- ۲۷-۲-۵-۲-حدیث غدیر ۲۷
- ۲۹-۳-۵-۲-حدیث خاصف النعل ۲۹
- ۳۰-۴-۵-۲-حدیث منزلت ۳۰
- ۳۲-۵-۵-۲-حدیث ولایت ۳۲
- ۳۲-۶-۵-۲-حدیث یوم الدار ۳۲
- ۳۳-۶-۲-ولایت از دیدگاه تشیع ۳۳
- ۳۵-۷-۲-ولایت از دیدگاه تسنن ۳۵

۳۷	۸-۲ دیدگاه ابن عربی پیرامون انسان کامل
۳۹	۲-۸-۱- قطب از نظر ابن عربی
۴۱	فصل سوم: ولایت از دیدگاه حکیم ترمذی
۴۲	مقدمه
۴۳	۲-۱- زندگی
۴۸	۳-۱-۱- استادان و شاگردان
۴۹	۳-۱-۲- تالیفات
۵۷	۲-۲- ویژگی تصوف در قرن سوم
۵۹	۲-۳- ولایت
۶۴	۲-۳-۱- ولایت و نبوت
۷۲	۲-۳-۲- ختم الاولیاء
۷۶	۲-۴- تاثیر ترمذی بر متأخران
۷۹	۲-۴-۱- حکیمیه
۸۱	فصل چهارم: ولایت از دیدگاه شاه نعمت الله ولی
۸۲	مقدمه
۸۴	۴-۱- شرح حال

- ۱-۱-۴- تالیفات ۸۹
- ۲-۴- ویژگی تصوف در قرن هشتم ۹۰
- ۳-۴- افکار و اندیشه شاه نعمت الله ولی ۹۱
- ۴-۴- ولی از دیدگاه شاه نعمت الله ولی ۹۲
- ۵-۴- ولایت در اشعار شاه نعمت الله ولی ۱۰۵
- ۱-۵-۴- ولایت مطلقه الهی ۱۰۷
- ۲-۵-۴- ولایت علوی ۱۱۱
- فصل پنجم: نتیجه گیری ۱۲۷
- ۱-۵- حکیم ترمذی ۱۲۸
- ۲-۵- شاه نعمت الله ولی ۱۳۱
- ۳-۵- نقش ابن عربی در آراء شاه نعمت الله ولی ۱۳۵
- منابع و مآخذ ۱۳۹

چکیده

ولایت از مهمترین بحث های مطرح شده در شریعت اسلام می باشد که از دیدگاه شیعه تنها مختص به اهل بیت علیهم السلام است. بحث ولایت از دیدگاه اهل تسنن متفاوت از این دیدگاه می باشد. اما این تفاوت معنی از طرف این دو دیدگاه در بحث عرفان به اشتراک می رسد و هر دو گروه عرفای شیعه و سنی در مقام انسان کامل و ولی به نقطه مشترکی می رسند که قابل تعمیم به اهل بیت می باشد. در این رساله که با عنوان ولایت از دیدگاه حکیم ترمذی و شاه نعمت الله ولی می باشد، آراء دو عارف با دو دیدگاه مذهبی متفاوت شیعه و سنی درباره مسئله ولایت، مورد بررسی قرار گرفته است. و از جمله اهداف این رساله یافتن وجه اشتراک این دو دیدگاه درباره ولایت می باشد و اینکه می توان اینگونه در نظر داشت که ولایتی که مورد نظر هر دو عارف مذکور است همانی ولایتی است که مدنظر و مورد قبول تشیع می باشد و ولی و قطب و انسان کامل از دیدگاه هر دو قابل انطباق به ائمه اطهار می باشد.

واژگان کلیدی: ولایت، ابن عربی، قطب، انسان کامل، شاه نعمت الله ولی، حکیم ترمذی

انسان کامل است که مجلای ذات اوست

مجموعه ای که جامع ذاتو صفات اوست

انسان کامل است که او کون جامع است

تیغ ولایت است که برهان قاطع است (شاه نعمت الله

ولی: ۱۶۳)

ولایت یکی از اساسی ترین اصول مسلکی، اجتماعی، سیاسی و معنوی اسلام است که در قرآن مجید بصورت مهمترین و حساسترین «اصل عملی دین» بشکلهای متنوع و گوناگون و گسترده تر از هر بحث دیگر، تشریح و تفسیر شده است. این مقوله را در مبحث فقه و کلام، حدیث، مباحث سیاسی - اجتماعی و عرفان می توان مورد بررسی قرار داد. در مقوله عرفان، عارف فارغ از بحث و جدل های کلامی و فقهی، به اثبات ولایت می پردازد و بسیاری از عرفای بزرگ در پیرامون آن در قالب انسان کاملی که خلیفه و جانشین خداوند در روی زمین است به بحث پرداخته اند. از این جمله حکیم ترمذی و شاه نعمت الله ولی می باشد که بعنوان نمونه در این پژوهش آرائشان پیرامون ولایت مورد بررسی قرار گرفته است. این که از دیدگاه هر کدام از این دو عارف که دارای دیدگاههای مسلکی و تفاوت می باشند، چه کسی می تواند مقام ولایت جامعه انسانی را داشته باشد. این انسان که اشرف مخلوقات می باشد علت غایی موجودات است، و بواسطه همین مقام والاست که می تواند مقام ولایت خداوند را بدست بیاورد.

فصل اول:

کلیات

۱-۱- بیان مسئله

ولایت شاخص ترین چهره دین است که حتی امامت و نبوت را هم در درون خود می پروراند و نیز منبعی که معدن همه کمالات و اساس همه خیرات است که از نظر اهل تشیع و تسنن دارای برداشتهای متفاوتی می باشد. ولایت از سویی قرب به حق و دنو به ساحت ربوبی است و از سویی دیگر ظهور فیض رب و انتشار و اشراق مولویت حقیقی اله است، از این رهگذر شایسته است این جریان عمده هستی به درستی شناخته و مورد توجه قرار گیرد. از آنجائی که حکیم ترمذی یکی از عرفای بسیار تأثیرگذار عرفان اسلامی بوده است به خصوص در بحث ولایت که ابن عربی و شارحان به شدت تحت تأثیر ایشان می باشند و شاه نعمت... ولی از شارحان ابن عربی می باشد بخصوص که شیعه بوده و بحث ولایت را با نگاه شیعی مورد بررسی قرار می دهد چگونگی تطبیق این دو عارف و نگاه آنها به ولایت یکی از دیدگاه شیعی و یکی از دیدگاه اهل سنت مسئله بسیار مهم است و قابل بررسی و تحقیق می باشد که نقطه های اتصال این بحث در چه جایی است و نکات افتراق این دو دیدگاه چگونه بوجود آمده است.

۱-۲- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

از آنجائی که ابن عربی یکی از تأثیرگذارترین عرفای اسلامی در تاریخ اسلام است و پس از وی تمام عرفا دارای موضعی موافق یا مخالف با ایشان بوده‌اند. شناخت آبشخورهای فکری ابن عربی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است یکی از آن آبشخورها دیدگاه حکیم ترمذی ولایت و ختم آن است و از جهت شاه نعمت... ولی یکی از شارحان شیعی ابن عربی که بررسی دیدگاه او در موضع ولایت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است برای اینکه چگونگی انتقال ولایت و ختم از دیدگاه شیعی و سنی خصوصاً در کلام یکی از موارد اختلافی بوده است در حالی که در عرفان به اشتراک رسیده‌اند. اثبات این موضوع خود می‌تواند یکی از عوامل نزدیکی تشیع و تسنن به هم باشد.

۱-۳- اهداف تحقیق

- ۱- بیان نظام فکری حکیم ترمذی و آثار او خصوصاً نگاه عرفانی او به بحث ولایت و ختم آن.
- ۲- بیان تأثیر نظام فکری حکیم ترمذی در ولایت بر ابن عربی
- ۳- بیان نظام فکری شاه نعمت... ولی و آثار او و بررسی دیدگاه‌های عرفانی او در بحث ولایت و ختم آن
- ۴- چگونگی تأثیرپذیری شاه نعمت... ولی از ابن عربی و سپس حکیم ترمذی و تطبیق و مقایسه دیدگاه‌های عرفانی این دو عارف شیعی و سنی درباره ولایت و ختم آن.

۱-۴- سوالات تحقیق

- آیا حکیم ترمذی دارای یک نظام فکری در عرفان اسلامی است و بحث ولایت را ابتداءً خود ایشان مطرح می‌نماید و یا اینکه قبل از او در عرفای پیشین نیز این دیدگاه وجود داشته و حکیم ترمذی آنرا بارزتر نموده است؟

- آیا شاه نعمت ... ولی دارای یک نظام فکری شیعی بوده و بحث ولایت او بیشتر تحت تأثیر کلام شیعی اوست یا اینکه تحت تأثیر نگاه ابن عربی بود؟

- آیا ابن عربی را می‌توان بعنوان حلقه واسط حکیم ترمذی و شاه نعمت ... ولی در بحث ولایت قلمداد کرد؟ و انتقال بحث ولایت را از طریق او به حکیم ترمذی و شاه نعمت ... بیان کرد؟

۱-۵- چارچوب نظری تحقیق:

عرفان اسلامی، تفاسیر اسلامی، فلسفه اسلامی

۱-۶- روش تحقیق:

روش تحقیق در این پایان نامه به صورت ترکیبی می‌باشد، یعنی ابتدا در حد لازم به شرح و توصیف پرداخته و سپس به تجزیه و تحلیل مسائل پرداخته می‌شود. روش گردآوری عمدتاً مقایسه‌ای یا تطبیقی است و از طریق مطالعه اسناد و مدارک و منابع و ماخذ مختلف، مطالب لازم گردآوری شده و سپس به مقایسه و تحلیل نهایی پرداخته می‌شود. در این پژوهش ملاک کار را منابع دسته اول قرار داده ایم و سعی شده از این منابع نهایت استفاده شود.

۱-۷- نوآوری تحقیق

پیرامون موضوع ولایت تاکنون بحث‌های زیادی صورت گرفته است؛ که هر کدام از این بحث‌ها به توجه به آبخشور فکری مالکان آن به نگاه خاص خود به موضوع ولایت پرداخته‌اند، اما بررسی ولایت از دو دیدگاه متفاوت یعنی شیعه و سنی و آن هم از منظر عرفان تاکنون انجام نگرفته است. و بررسی ولایت از این دیدگاه کاری نو می‌باشد.

۱-۹- سازماندهی تحقیق

این پژوهش شامل چهار فصل می‌باشد.

فصل اول: شامل کلیات است، که نگارنده در آن به بیان مسئله، اهداف و اهمیت پژوهش، سوالات و فرضیه‌های پژوهش پرداخته است.

فصل دوم: تحت عنوان ولایت به بررسی معنا و مفهوم ولایت و اقسام آن و ولایت از دیدگاه شیعه و سنی پرداخته شده است.

فصل سوم: ولایت از نظر حکیم ترمذی می‌باشد، که نگارنده در این فصل به بررسی آراء و عقاید این عارف نامدار اهل تسنن پیرامون ولایت پرداخته است.

فصل سوم: ولایت از نظر شاه نعمت‌الله ولی، عارف نامدار شیعی می‌باشد که نگارنده به بررسی و معرفی آن پرداخته است.

فصل چهارم: مقایسه ولایت از دیدگاه شاه نعمت‌الله ولی و حکیم ترمذی و یافتن موارد اشتراک این دو دیدگاه می‌باشد.

۱-۱۰- پیشینه تحقیق:

-پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمد سوری باموضوع ولایت از دیدگاه حکیم ترمذی، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(رض)، تاریخ دفاع ۱۳۸۵.

این پایان نامه به چهار موضوع پرداخته است: زندگی و آثار ترمذی، رابطه او با تصوف، نظریه ولایت و تاثیر بر عارفان متاخر. اما در تمام موارد بسیار خلاصه و مختصر نتایج تحقیقات ارائه شده است. مثلاً به تعداد بسیار اندکی از آثار او تنها اشاره ای گذرا شده است و هیچگونه بررسی محتوایی صورت نگرفته است.

-مقاله ای با عنوان «حکیم ترمذی و نظریه ولایت»، محمد سوری، نشریه معارف عقلی، دی ماه ۱۳۸۵، ۱۰۳-۱۰۴. این مقاله خلاصه از پایان نامه یاد شده است.

- مقاله شرح حال ترمذی و بررسی آثار و اندیشه های عرفانی او، فریبا مولایی، فصلنامه تخصصی عرفان، سال پنجم، شماره ۲۰، تابستان ۱۳۸۸.

فصل دوم:

ولایت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا.

النساء-١٤٤

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

التوبه-٧١

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ.

المائدہ-٥٥